

JEAN JACQUES ROUSSEAU'NUN ULUS-DEVLET DÜŞÜNÇESİNİN ŞEKİLLENMESİ VE GELİŞİMİNDEKİ ETKİSİ

Mert Uslu*

ORCID ID: 0000-0002-4147-6502

Geliş Tarihi / Received: 24.10.2021 – Kabul Tarihi / Accepted: 12.12.2021

-60-

Özet

Bu araştırmada Rousseau'nun ulus devlet kavramı sürecine olan katkısından bahsedilmekte olup, 18. yüzyıl aydınlanmacı felsefesinin siyaset üzerine olan etkisinin, Avrupa siyasi sistemine nasıl uyum sağladığından ve Rousseau'nun düşünceleri bazında nasıl şekillendiği anlatılmıştır. Çalışma bu etkilerin siyasi dinamikler neticesinde olan bağını incelerken aynı zamanda Rousseau'nun "Toplumsal Sözleşme" isimli eserinin siyasi yönden de bir nevi günümüze yorumlanmasıdır. Fransız Devrimi üzerinde en büyük etki bırakan düşünürlerden biri olan Rousseau'nun kuramsal fikirlerinin günümüzde nasıl bir iz bıraktığı ve Avrupa'nın siyasi ve hukuki tanımlamalarını nasıl değiştirdiği çalışmada ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Rousseau, toplumsal sözleşme, ulusal, ulus-devlet, Avrupa*

---

* Kocaeli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Programı Yüksek Lisans Öğrencisi.
mertuslu97@gmail.com

THE INFLUENCE OF JEAN-JACQUES ROUSSEAU ON THE SHAPING AND DEVELOPMENT OF THE MODERN NATION-STATE THOUGHT

Abstract

In this research, Rousseau's contribution to the process of the concept of the nation-state is mentioned, and how the effect of the 18th century Enlightenment philosophy on politics is shaped by the European political system and how it is shaped on the basis of Rousseau's thoughts. While the study examines the connection of these effects as a result of political dynamics, it is also a kind of contemporary interpretation of Rousseau's work named 'The Social Contract'. How the theoretical ideas of Rousseau, one of the thinkers who had the greatest influence on the French Revolution, left a mark today and how he changed the political and legal definitions of Europe will be discussed in the study.

Key Words: *Rousseau, social contract, national, nation-state, Europe*

Giriş

Modernleşme ve ulus-devlet kavramlarının anlamı ve boyutu günümüzde kişiden kişiye değişebilmektedir. Bu kavramlar, modernleşme pratiğine katkıda bulunan yazar, düşünür ve filozoflara göre de değişiklik göstermektedir. Bu filozoflardan biri olan Rousseau'nun düşünceleri sadece siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, hukuk ve sosyoloji gibi alanlarda değil; aynı zamanda ilk insanın doğuşu ve insanın doğasının gelişiminden itibaren sahip olduğu fikirleri ve düşünceleri yeniden tanımlamış, kendi yaşadığı dönemde tabu olarak görülen birçok tanımı ve kavramı yıkmıştır. Aydınlanma Çağı'nın ikinci yüzyılında akıl, bilim, insan ve doğa dörtlüsü çerçevesinde ortaya çıkan yeni ve aydınlanmacı düşüncelerin halka aktarılması konusunda Rousseau temel bir köprü görevi görmüştür demek, yanlış sayılmayacaktır.

-62-

François Furet'e göre Rousseau 19. yüzyıl boyunca hem hayranları hem de kati şekilde karşısında duran eleştirmenleri arasında, Fransız Devrimi'nin yorumlanmasında en merkezdeki kişi olarak gösterilmişti. Bunun en geçerli nedeni ise burjuvazinin aydınlanmasını ve ulus-devlet düşüncesinin ortaya çıkmasında en etkili yazarlardan biri olmasıydı (Orwin ve Tarcov, 1997: 172). Rousseau'nun ulus-devlet fikrinin gelişimine yaptığı katkılar, kendi döneminde ulus, devlet ve uluslararası sistem üçlemesinin tüm dünyada Batılı hatta Avrupalı bir karaktere evrilmesine neden olmuştur. Bunun yanında sadece kendi yaşadığı dönemi etkilememiş, aynı zamanda toplumsal mülkiyet kavramını yeniden tanımlaması ve yorumlaması neticesinde özellikle 19. ve 20. yüzyıl devrimlerini tetikleyen düşünceler de ortaya koymuştu. Rousseau, özel mülkiyet kuramını ciddi şekilde eleştiren ilk modern düşünürlerden biriydi ve bu nedenle zaman zaman modern sosyalizm ve komünizmin öncüsü olarak kabul edilmekteydi. Marx, yazılarında Rousseau'dan nadiren bahsetmesine rağmen, kendi düşünceleriyle çoğunlukla bağdaşmadığını düşünse dahi, Rousseau'yu 'eşitlikçi özgürlük' kavramı neticesinde bilinçsiz ama 'proto-sosyalist' bir düşünür olarak nitelendirmiştir (Volpe, 1991; akt. Silier, 2010-2011: 1). Bu tarihsel süreçlerin devamı neticesinde Avrupa modernleşmesi ve ulus-devlet kavramlarını oluşturan birden fazla devrim, reform ve olgular bütünü ortaya çıkacaktır.

Çalışmanın sunmak istediği en önemli unsur, aradan yüzyıllar geçmesine rağmen Rousseau ve döneminin literatüre kazandırmış olduğu kavramların günümüzde olan geçerliliklerini gözler önüne sermek ve günümüz modern ulus-devlet yapısının hangi prensipler üzerine kurulduğunu incelemektir. Çalışmanın içeriğinde ulus-devlet kavramının, Avrupa'nın kendi nitelediği

kavramlar çerçevesinde, daha çok siyasi boyutu ele alınacak olup, temel hak ve özgürlükler, ideal yönetim biçimi, demokratikleşme ve hukukun üstünlüğü gibi kavramlar bağlamında incelemesi yapılacaktır. Bu incelemeler yapılırken ağırlıklı Rousseau'nun kült eserlerinden biri kabul edilen 'Toplumsal Sözleşme' isimli eserinden yararlanılacak olup, bu eserin söylem analizi yapılacak ve ulus-devlet kavramı boyutunda nitel araştırma yöntemi ile literatür taraması yapıp çalışmaya yansıtılacaktır.

I. Modern Ulus-Devlet Tanımını Oluşturan Unsurlar ve Kavramlar: Toplumsal Sözleşme Üzerinden Değerlendirme

A. Ulus-Devlet Kavramı ve Ulusçuluk

Ulus kavramı, modern çağın başlangıcı ile birlikte siyaset ve uluslararası ilişkiler literatürüne kazandırılmıştır. Genel olarak zannedilen kanının aksine ulus oluşumu ve ulus-devlet kavramlarının tarih sahnesinde önemli rol oynamaya başlaması, Fransız Devrimi'nden öncesine dayanmaktadır. Otuz Yıl Savaşları'nı sona erdiren ve imparatorluklar çağının çöküşünü hazırlayan 'Vesfalya Barışı' birçok akademisyen tarafından modern uluslararası ilişkiler sisteminin başlangıcı olarak kabul edilmiş ve ulus-devlet kimliklerinin bir zaferi olarak da tarihe geçmiştir (Patton, 2019). Bu barış antlaşması günümüzde her ulus-devletin temelini dayanağı olan devletler arası eşit hüküm prensipleri, self determinasyon ve ulusal egemenlik hakları gibi birçok modern kavramı sisteme kazandırmıştır. Anlaşma sonucunda ortaya çıkan çok sayıda yeni ulusal özerk siyasi birimler, bağımsızlık kazanan Hollanda Cumhuriyeti ve İsviçre Konfederasyonu gibi daha üst ulusal oluşumlar ve birbiriyle rekabet ederken gittikçe siyasi olarak zayıflamaya başlayan Fransa, İspanya ve Habsburg İmparatorlukları, yeni, modern ve ulusal bir siyasal düzenin ilk tohumlarını atmışlardır (Özcan & Suna, 2019).

Vesfalya'nın tüm dünya siyasi sistemine getirdiği yeni soluşun etkileri İspanya Veraset Savaşları'nı sona erdiren 'Utrecht Antlaşması' ile devam etmiş, normalde birbiriyle bir araya gelmesi mümkün olmayan devletler kurdukları ittifaklar sayesinde Otuz Yıl Savaşları'na benzer bir tutum ortaya koyarak Fransa'ya karşı bir 'denge' mekanizması kurmuşlardır. Bu kurulan denge mekanizmasının sonucu olarak artık uzun bir süre boyunca bir devletin uluslararası sistemi tek başına domine edemeyeceği ve sistemin bir parçası olarak devam etmesinin uygun olacağı fikri ortaya çıkmıştır. Antlaşma, 2. maddesi gereği, İspanya ve Fransa krallıklarının birleşmesinden kaynaklanan tüm

Avrupa'nın özgürlüğünü ve güvenliğini tehdit eden büyük tehlike nedeniyle, bir ve aynı kişinin asla iki krallığın kralı olmaması gerektiğini şart koşuyordu. Bu kurulan yeni mekanizma ulus-devletlerin güven içinde gelişmesine olanak sağlamış ve sistemi yıkmaya çalışan durumlar karşısında bir iş birliği ve ortaklık zemini hazırlayarak ulus-devlet ilişkilerini güçlendirmiştir. Bazı tarihçiler bunun modern ulus devletinin evriminde ve güç dengesi kavramında önemli bir dönüm noktası oluşturduğunu savunmaktadır (Lesaffer, 2014).

Resmi olarak ilk ulus fikri, İngiltere'de 17. yüzyılın sonunda uygulanmıştır. 1689 yılında İngiliz vatandaşlık haklarının kabulü ile ulusal egemenliğe dayalı bir sistem benimsenmiş ve bu sistem diğer ulus-devletlere örnek oluşturmuştur. İlerleyen yıllarda Fransız ve Amerikan devrimlerinin gerçekleşmesiyle ulus düşüncesi, evrensel bir konum halini almıştır (Schmitter, 1995; akt. Zabunoğlu, 2018). Bu çerçevede modern ulus-devlet fikrinin gelişimi, ulusçuluğun benimsenmesi açısından Batı Avrupa devletlerine, özellikle Fransa'ya oldukça fazla şey borçludur. Ulus ile alakalı argümanları inceleyince akla ilk gelen ülkenin Fransa olmasının sebebi 'ulusçuluğun' literatürde Fransız kökenli olmasıdır. Buradaki temel ölçüt Fransa temelli ulusçuluğunun Avrupa aydınlanmasının entelektüel, siyasi, kültürel ve maddi yükünü çekerek diğer ulusçuluk türlerinden ayrılmış olmasıdır. Aynı zamanda Fransız Devrimi'ni takiben ulus-devletin belirmesi ve Fransız ulusçuluk düşüncelerinin aynı dönemde ortaya çıkmış olması bu iki olguyu birbiriyle bağdaştırmaktadır (Aksoy & Arslantaş, 2010). Diğer ulusçuluk türleri incelendiğinde kimlik kavramının vazgeçilmez bir unsuru olan 'öteki' düşüncesinin, Almanya'da ulusçuluğun Fransız karşıtlığı olarak ortaya çıkması gibi genellikle düşman veya karşıt bir topluluk, ülke veya ulus etrafında şekillendiği gözlemlenirken; Fransız ulusçuluğunda 'öteki' kavramının, 'eşitlik, özgürlük, kardeşlik' etrafında vücut bulan ve din, dil, ırk, millet ayrımı yapmaksızın temel hak ve özgürlükler, tiranlığa direniş, eşit haklar ve ulusal egemenlik gibi evrensel değerlerin karşısında olan kişiler için benimsendiği yorumu yapılabilir (Kadioğlu, 2013; akt. Aksoy & Arslantaş, 2010).

Her ne kadar temsili demokrasiyi ulusal bir temsil modeli olarak görmese dahi, Rousseau'nun genel irade kavramı, günümüz halk ve ulus egemenliği kavramından farklı bir durum ifade etmemektedir. Ona göre genel iradenin bir tarafını egemenlik, diğer tarafını ise özgürlük oluşturmaktadır. Egemen iradenin yanılmaz ve bölünemez olmasını düşünmesi aynı zamanda günümüz ulus devletlerinde sıkça başvurulan 'kamu yararı' adı verilen kavramında tarihsel bir tanımlamasıdır. Kamu yararı genel iradenin yararadır ve genel iradenin yararına olan her şeyin meşruluğu sürdürülebilir (Öztürk, 2020).

B. Özgürlük ve Kölelik Kavramları

Rousseau söze 'her insan özgür doğar' varsayımıyla başlar. Özgürlüğü insanın doğuşuyla beraber gelen bir temel hak olarak nitelendirir ve ileride bahsedeceği bütün düşüncelerini bu temel varsayımına göre şekillendirir. Her insan kendisinin efendisidir ve ilk yapması gereken şey eğer aksi durum mevcutsa bu özgürlüğünü korumak için mücadele etmektir (Rousseau, 2016: 38). Bu sebeple köleliğe şiddetle karşı çıkar ve bu kavram neticesinde köle olarak yaşamak aslında hiç yaşamamakla aynı şeydir. İnsanlar sadece hukuki olarak geçerli bir güç önünde boyun eğmeli ve bunu tamamen kendi isteğiyle yapmalıdır. İşte tam bu hususta hukuki dayanak olarak bir toplumsal sözleşme sisteminden bahseder. Kölelik sisteminin geçmişte devam etmesi ise Rousseau'ya göre sadece yaşam mücadelesi söz konusu olduğunda mümkün oluyordu. Yani bir insan köleliği ancak, hayatı söz konusu olduğunda kabul eder çünkü ölmekten doğası gereği korkar. O sebeple bir nevi yaşamını, kölelikle takaslar gibi görülür ancak bu hukuki olarak geçerli bir durum olmaktan uzaktır. Çünkü insanın yaşama hakkı takas edilebilecek veya herhangi bir sözleşmede kullanılacak bir husus değildir, doğal ve kadim bir haktır. Bu sebeple bu düşünceyi Avrupa sistemine uyarladığımızda aslında resmiyette kölelik kavramının 19. yüzyıla kadar devam ettiğini, hatta bazı Avrupa devletlerinde 20. yüzyılı bile bulduğunu görmekteyiz.

Orta Çağ Avrupası siyasi ve ekonomik sistemini feodalizm oluşturmaktadır ve feodalizmin en alt tabakasında serfler bulunmaktadır. Bu serfler her ne kadar alınıp satılmasalar bile, kendi efendilerinin izni olmaksızın neredeyse hiçbir özgürlüğe sahip değillerdi. Bu sebeple Rousseau'nun tanımına göre 'köle' tanımına girebilecek bir konumdaydılar.

Avrupa'da kölelik hakkında ilk düzenlemeler 1792 yılında başlamış ve köle ticaretini yasaklayan ilk devlet Danimarka olmuştur (Gøbel, 2011). Bunu İngiltere ve ABD takip etse de bu düzenlemeler sadece köle ticaretinin yasaklanması manasına gelmekte, mevcut köleleriye özgürlüğüne kavuşturmaktaydı. Kölelik kavramı resmi ve kesin olarak 1794 yılında Fransız İhtilali sonucu tamamen yasaklanmıştı ancak siyasi istikrarsızlıklar neticesinde bu kısa süreli olmuştu. Avrupalı devletler resmiyette köleliğin kaldırılmasının tam olarak uygulanmasını ancak 19. yüzyılda kavrayabilmiş ve benimsemişlerdir. Bu doğrultuda 26 Ağustos 1789 tarihinde Fransız Ulusal Meclisi tarafından uygulamaya konulan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin Rousseau'nun belirttiği 'her insanın eşit doğduğu ve eşit yaşamaları gerektiği ilkesi' üzerine ilham alınarak oluşturulduğu yorumu yapılabilir. Bu metin 1791 yılında kabul

edilen Fransız Anayasası'nın ilham kaynağı olmuştur. Magna Carta (1215), İngiliz Haklar Bildirgesi (1689), Birleşik Devletler Bağımsızlık Bildirgesi (1776) ve Birleşik Devletler Haklar Bildirgesi (1789) ile birlikte İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi (1789), Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyanname (1948) için çok büyük ölçüde ilham kaynağı olmuş ve bu antlaşma bağlayıcı olarak zorunluluk ilkesi taşımasa da çoğu devletin anayasasına eklenmiş ve uygulamaya konulmuştur (Stevenson, 1987: 32).

Bu uygulamalardan sonra günümüz Avrupa toplumunun her kesiminin benimsediği en önemli kavramın en temelde özgür olma ilkesi olduğunu söyleyebiliriz. Bu neticede Rousseau'nun düşüncelerinin Avrupa modernleşmesine ilk etkilerinden biri, özgürlüğün dokunulmazlığı ve değiştirilmezlik ilkesine ve köleliğin kaldırılmasına dair geniş açıklamalar getirmesi ve bu konuda aydınlanmanın sağlanmasına büyük katkı sağlamış olmasıdır. Günümüzde Avrupa devletleri başta olmak üzere her hukuk devleti yasaları, köleliği her anlamda kesinlikle yasaklar ve özgürlük kavramını anayasalarının temelini oluşturacak şekilde biçimlendirir.

C. Toplumsal Sözleşme

Rousseau "İnsanların toplumun hem bir bireyi hem de diğerleriyle eşit konumda bir unsuru olduğu, aynı zamanda da kendi iradesine bu birlikte-liği oluşturmada önceki kadar sahip ve eskisi kadar özgür olacağı; topluluk-taki insanların mallarını ve canlarını olağan gücüyle savunacak olan bir bir-liklilik biçiminin bulunması gerekmektedir. Toplumsal sözleşmenin çözüm getirdiği temel sorun da budur" (2016: 52) diyerek kendi sözleşme modelini tanımlar. Yani Rousseau, her bir bireyin kendini ilgilendiren bütün hakları- nın istisnasız bir biçimde topluma devrini savunur. Ancak bu şekilde bütün şartlar toplumdaki her birey için eşit hale getirilebilir ve her bir birey bu- nun parçası olur. Bunu bir makinenin çalışmasını sağlayan dişliler gibi dü- şünmek mümkündür. Hepsi iç içedir, birbirini tamamlar ve biri arızalanırsa makine durur. Bu tanımlama neticesinde ortaya 'genel irade' kavramı çıkar. Her birey, genel iradeye benzemeyen veya bu iradeye tamamen karşıt kişi- sel iradeye sahip olabilir. Yani daha genel anlamıyla bir bireyin kişisel çıkar- ları, toplumun genelinin çıkarlarıyla örtüşmeyebilir. Rousseau, insanın kendi arzularına göre hareket etmesini kölelik, kendi koyduğu yasalara boyun eğ- mesini ise gerçek özgürlük olarak tanımlar. Yani birey her ne kadar özgün fikirlere sahip olursa olsun bu ilk anlaşma yapılırken tamamen toplumun genel faydasını düşünmelidir. Çünkü toplumun genel faydası aynı zamanda

bireye de genel fayda sağlamaktadır. Lakin burada ‘genel’ derken tüm insanlık kavramı düşünülmemelidir. Rousseau her toplumun farklı tarzda bir genel iradeye sahip olabileceği inancını taşır ancak burada temel ölçüt ‘hukukun üstünlüğü’ ilkesidir (Rousseau, 2016: 62). Ancak bu sayede doğanın güç ve zeka bakımından eşit kılmadığı insanlar, bu fiziksel eşitsizlik yerine, ahlaki ve meşru bir eşitlik getirdiği ve böylelikle insanların antlaşmalar yoluyla, haklarda eşit hale geldikleri için bu sözleşmeyi yaparlar (Rousseau, 2016: 63).

Rousseau’nun toplumsal sözleşmesini oluştururken ve genel irade kavramını belirlerken kullandığı ölçütler aslında günümüz Avrupa hukuk sisteminin temel ölçütleridir. Bu ölçütler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi¹ dahil bütün hukuk devletlerinin anayasalarında yer alır. Bu konudaki en kısa ve öz yorumlardan birini de İlber Ortaylı şu şekilde yapmıştır:

“Batılı devamlı kontratlarla yaşar (bu, noter kontratı değil, toplumsal işleyişi tayin eden kurallar, uyum ve örtülü anlaşmalardır). Bugün Avrupa Birliği (AB) içinde birleşen, Avrupa’nın 8-9 asır evveline kadar devam eden barbarik yapısı içindeki müesseseler, onun gerek gücü ve özgürlüğü olan müesseseler, yani kontrat sistemi, Avrupa demokrasinin temelidir. Bunların en demokrati, kabile uzlaşmasını ve kontratı en iyi götürebilen olmuştur” (2008: 221).

D. Egemenlik Anlayışı

Rousseau’nun egemenlik anlayışı, yukarıda açıklanan kavramlar neticesinde büyük ipuçları vermektedir. Düşüncesine göre adalet diye nitelendirilebileceğimiz kavram Tanrı’dan gelir ve eğer onun hükmü doğru anlaşılırsa olsa insanların yasalara veya devletlere ihtiyaç duymayacağını söyler. Rousseau’nun dindar kişiliği bir kenara bırakılırsa, burada nitelendirmek istediği asıl şeyin adaletin ve hukukun egemenlik için en büyük kutsallardan biri olduğu yorumu yapılabilir. Ona göre halkın tamamı, halkı her yönden ilgilendiren bir karar alacağı zaman, sadece halkın ortak çıkarını düşünmektedir. Bu sebeple yasama erkinin alacağı kararlar, bireysel hiçbir amaca hizmet etmemeli ve genel faydayı düşünmelidir. Rousseau, bunu şu şekilde açıklar: *“Yasalara boyun eğen halk, aynı zamanda onları yapmalıdır çünkü toplumun yaşam koşullarını düzenleme yetkisi, sadece bir arada yaşayanlara aittir”* (Rousseau, 2016: 81-82).

Temel yasama çerçevesini halkın egemenliğine bıraktığı için, yönetim biçiminin önemli olmadığını öne sürer. Ona göre, halkın çıkardığı yasalarla

1 Bkz. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ilk 4 madde; <https://www.ihd.org.tr/insan-haklari-evrensel-beyannamesi/>

yönetilen her devlet ‘cumhuriyet’ olarak adlandırılır ve meşru olan tüm hükümetler cumhuriyetçidir (Rousseau, 2016: 82). Buna en güzel örnek Avrupa’da ‘demokrasinin beşiği’ olarak nitelendirilen bazı ülkelerin aslında anayasal monarşi ile yönetilmelerine rağmen yasama organlarının tamamen halk egemenliğinde olmasıdır.² Burada ortaya koyduğu en büyük ölçüt, yönetme erkinin, yani insanları yönetenin yasaları yönetmemesi gerektiği ilkesidir. Yani Rousseau aslında burada yasama ve yürütme erklerinin birbirinden ayrılması gerektiğinden bahsetmektedir. Ancak bu tutum Montesquieu’nun önerdiği gibi sert bir kuvvetler ayrılığı ilkesi değildir. Montesquieu erk ayrımının yanı sıra, bu erklerin yönetimi için sert bir sınıf ayrımı olması gerektiğini de savunurken, Rousseau tek egemen sınıfın halk olduğunu ve bu sebeple tüm siyasi gücün genel iradeyi temel alarak halkın yanında olması gerektiğini belirtir. Aksi takdirde, insanların bireysel çıkarları ve arzuları ön plana çıkar bu sebeple çıkarılan yasalar adaletten uzak hale gelmektedir. Rousseau’nun bu düşüncesi, demokrasinin uygulamada en temel parçası olan halk egemenliği unsurunu, günümüz parlamenter demokrasiyle yönetilen ülkelerin mevzuatına uyumlaştırılması açısından büyük bir örnek oluşturmuştur. Bu düşünce, her demokratik devlet yapısında ve doğal olarak Avrupa’da uygulanmaktadır.

Rousseau’nun egemenlik anlayışından günümüz için çıkarabileceğimiz derslerden bir diğeri de halkın düzgün bir biçimde bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi gerekliliğidir. “*Pek genel görüşler ve çok uzun erimli hedefler halkın algılama ve sindirme kapasitesini aşar; bireyler kendilerine yönelik yönetim biçimlerinden başkalarını bilip tanımadıklarından dolayı, iyi yasaların dayattığı bazı kalıcı yoksunlukların yol açacakları yararları kolaylıkla göremeyebilirler*” (Rousseau, 2016: 86-87). Bu nedenle, sebep-sonuç ilişkilerinin bilinmesi ve kararlara toplum ruhunun egemen olmasının gerekli olduğunu söyler. Bu düşüncesinin aslında günümüz AB’sinin temel sorunlarından ikisi olan ‘demokrasi açığı’ ve ‘bilgi açığı’ problemlerine ışık tuttuğunu görmekteyiz.

AB için yıllardır önde gelen eleştirilerden biri olan ‘demokrasi açığı’ problemi kurumsal boşluklardan kaynaklanmaktadır. Bir kurumun meşruiyetinin ana ve kadim kaynağı olan meclisin AB’deki karşılığı ‘Avrupa Parlamentosu’ olduğu için, bu organın karar alımında yetersiz katılımı demokratik meşruiyet sorunu doğurmaktadır. Demokrasinin temel yapı taşlarından biri olan halkın kendi aldığı kararları siyasal sistemde uygulatması düşüncesidir. Avrupa halklarının Birliğin entegrasyon sürecine katılımı ve bu süreci direkt veya dolaylı yoldan desteklemesi için temsil edildikleri parlamentonun, bu

2 Avrupa’da 9 ülke halen anayasal monarşi ile yönetilmektedir. (Birleşik Krallık, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Danimarka, İspanya, Norveç, İsveç, Lihtenştayn)

temsili tam anlamıyla sürdürebilecek yetkilerle donatılması gerekmektedir (Açıkmeşe, 2003: 25-26). Aksi takdirde Rousseau'nun bahsettiği genel irade kavramı çerçevesinde halk egemenliği yeterli düzeyde kendini gösteremez ve bu Birliğin siyasi ve hukuki meşruiyetini sorgular hale getirir. AB de zaten bu sorunların farkında olup gelişiminden itibaren Rousseau'nun düşüncelerine paralel olarak özellikle Maastricht Anlaşması ve devamı olan süreçte bu problemlerin çözümüne uğraşmaktadır. Maastricht ile birlikte Avrupa Parlamentosu'nun (AP) yetkilerinin artırılmasıyla yurttaşların kararlara daha fazla katılımı, Avrupa vatandaşlığı kavramının literatüre yerleşmesiyle ortak bir genel irade düşüncesi oturtma çabası ve Avrupa Kamu Denetçisi kurumunun oluşturulmasının gündeme gelmesi de bunun göstergesidir.

Bilgi açığı oluşmasının en önemli sebepleri ise AB'nin özellikle 2004 yılındaki devasa genişlemesiyle birlikte Birlik bünyesine katılan ülke ve insan sayısının fazla olmasıdır. AB'nin bu genişleme için hazırlanan iletişim ve bilgi aktarımı altyapısı yetersiz kalmış, bazı durumlar kitle iletişim araçlarının teknolojik gelişmesine bağlı olarak zamanla eksikliklerin tamamlanıp, entegrasyonun bu yönünün ilerletileceği düşüncesi hakim olmuştur. Aynı zamanda demokrasi açığında da dile getirilen ulusal parlamentoların sistem içerisinde pasif durumda olması ve üye ülke vatandaşlarının AB politikalarına katılma konusundaki isteksizlikleri bilgi açısından da kaynaklanmaktadır. Bu doğrultuda 2007'de yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması amaçlarından biri de hem demokrasi hem de bilgi açığı problemlerini kapatmaktır (Özer, 2021). Ulusal parlamentoların çoğu modern ulus devlet demokrasisinde 'bilgilendirme' görevi de üstlendiği göz önüne alınırsa entegrasyon sürecine bu yönde yapacağı katkı önemli olacaktır.

II. İdeal Devlet Yönetimi Biçimi

Rousseau, güvenliğin, adaletin, özgürlüğün ve mülkiyetin herkes tarafından korunduğu ve bundan yararlandığı bir 'medeni devlet' teması üstünde durur. Rousseau kendisinin ideal bir yönetim biçimi benimsemesinin önemi olmadığını, en ideal yönetim biçimini genel iradeyi barındıran halkın seçmesini gerektiğini söyler. Ona göre halk, ihtiyacı doğrultusunda kendi yönetim biçimini oluşturur. Rousseau bu konuda genel olarak nüfusa göre saptama yapar. Az nüfuslu devletler için demokrasi, orta ölçekli nüfusa sahip halklar için aristokrasi, nüfusu yoğun ve fazla olan halklar içinse monarşi biçiminin en uygun olduğunu söyler, ancak hepsinin bazı artıları ve eksileri olduğunu

da belirtir ve bunlara göre kendi kafasında bir sıralama yapar (Rousseau, 2016: 134).

A. Aristokrasi

Ona göre genel iradenin en doğru şekilde uygulanacağı ve yasama erkinin her daim halkın elinde bulunacağı bir ortam, aristokrasiyi ön plana çıkarmıştır. Çünkü bu koşulun sağlandığı durumda çoğunluğu halkın belirlediği en bilge kişiler yönetir ve bu ona göre en doğal yönetimdir. Burada temel olan mesele kişilerin kendi çıkarları için değil, çoğunluğun yararı için yönetmeleridir. Aristokrasi yönetimi halkın zengin kesimiyle daha uyumlu, yoksul kesiminin ise mutluluğunu arttırmayı çabalar. Çünkü halkın tam ve kesin olarak refah seviyelerinin eşit olması hiçbir şekilde mümkün değildir (Rousseau, 2016:123). Düşüncede ve uygulama konusunda daha tutarlı olduğu için Rousseau'nun aristokrasiyi ön plana çıkardığı yorumu yapılabilir.

-70-

B. Demokrasi

Rousseau, halkın genel iradesinin seçilmiş temsilciler tarafından belirlenmeyeceğini savunmuştur. Herkesin genel iradeyi ifade etmek ve ülkenin kanunlarını yapmak için oy kullandığı doğrudan bir demokrasiye inanıyordu. Rousseau'nun aklında küçük ölçekte bir demokrasi vardı, memleketi Cenevre'si gibi bir şehir devleti bunun en iyi örneklerinden birini oluşturuyordu. Gerçek demokrasi Rousseau'ya göre eski Yunan şehir devletleri ve sitelerinde var olan 'doğrudan demokrasi' idi (Kalfa & Ataay, 2015: 471). Halk istediği zaman yönetime katılır ve istisnasız bir biçimde görüşünü belirtirdi. Bunun en büyük sebebi, bu şehirlerin nüfusunun genellikle belli bir oranın dışına çıkmaması olmakla birlikte, doğrudan demokrasinin ancak bu şekilde uygulanabilir kılınmasıydı.

Temsili demokrasiye ise kesin bir dille karşı çıkmakta ve bu yöntemle insanların özgürlüklerini devrettiklerini söylemekteydi. Çünkü ona göre egemenlik asla bir temsil kabul etmez ve bu sebeple devredilemezdi. Bu sebeple milletvekilleri de halkın temsilcileri asla olamazlar ve böyle nitelendirilemezler. Onların görevi sadece genel iradenin uygulanması konusunda aracı bir rol üstlenmeleri ve aldıkları kararların halkın direkt olarak onayı yok ise, hükümsüz kalınmasıydı. Böyle bir demokrasi sisteminde insanlar sadece parlamento üyelerini seçerken özgürdüler ve bir kez seçim yaptılar mı köle konumuna düşerler. Rousseau bu düşüncenin ileride daha da artacağını ön

görmüş ve çağdaş olduğunu kabul etmiş ancak bu tarz bir demokrasinin sadece geçmişteki feodal düzenin bir yansıması olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle Rousseau “Sadece tanrılardan oluşan bir halk olsaydı, demokratik olarak yönetilirdi. Böylesine kusursuz bir yönetim biçimi, sıradan insanlara uygun değildir” (Rousseau, 2016: 120) ifadesiyle bir nevi Antik Yunan’a atıfta bulunarak demokrasi görüşünü ifade etmektedir.

C. Monarşi

Daha önce belirtildiği üzere Rousseau, monarşiyi sadece büyük devletler için uygun görürken bunu da belli koşullar altında uygun görmekteydi. Büyük bir devletin yönetilmesi her ne kadar güç ise tek bir kişi tarafından yönetilmesi de o kadar güçtür, der ve kralın böyle bir durumda yetkilerini paylaşma durumunun yönetimi etkisiz hale getireceğini ifade eder (Rousseau, 2016: 126).

Monarşik bir yönetim demokratik yönetimden daha aşağı bir konumdadır. Çünkü demokrasi yönetimi öyle ya da böyle aydın ve yetenekli kişileri uygun görevlere getirebilir. Ancak monarşilerde genellikle bu görevlere getirilen kişiler yetersiz ve düzenbaz olmaktadır. Ona göre bir hükümdarın yönetiminde o onura gerçekten layık birinin bulunma olasılığı ne kadar az ise, bir cumhuriyetin yönetiminde bir ahmağın bulunma olasılığı da o kadar azdır (Rousseau, 2016: 127). Bu sebeple bu yönetimin tek işe yarar türevi Platon’un *Devlet*’inde belirttiği gibi bir ‘bilge kral’ modelidir. Ancak Rousseau’ya göre bu tanımlamada hiçbir kral dünya üzerine gelmemiştir ve gelme olasılığı da çok düşüktür. Monarşi olarak yönetimin başında olanlar yalnızca tiran veya despot tanımlarına uyan kişiler olmuştur. Rousseau İngiltere’deki Avam Kamarası örneğini vererek aslında kendi düşüncelerine hali hazırda uygulamada olan en uygun yönetim biçimini belirlemiş desek yanlış olmaz. Çünkü İngiliz parlamentosu, egemenlik haklarını ani ve hızlı biçimde demokrasiye dönüştürebilmektedir. İngiliz parlamentosu alt kurulları, güncel sorunların daha ayrıntılı bir biçimde tartışabileceği üst komitelere de dönüşebilmektedir. Aynı şekilde başlangıçta egemenliği kullanan bir genel kurul, Avam Kamarası kimliğiyle ele aldığı konularda, raporlar hazırlayan bir komisyon konumuna indirgeyebilmektedir. Bir başka ifadeyle İngiltere’deki hükümet sisteminde olan ve adı ‘Westminster modeli’ olarak geçen, yürütme ve yasamanın birbiriyle yakın hatta iç içe olmasını Rousseau olumlu bir biçimde yorumlar. Günümüzde meclisin kuvvetli olduğu bazı ülkelerde bu durumun benzerlerini görmek mümkündür (University of Cambridge, 2013).

Rousseau'nun buradaki görüşlerinin günümüze etkisi hakkında aslında çok farklı yorumlarda bulunulabilir. Sonuçta kişiler tek bir düşünürün yorumlarına bakarak etkilenmeyebilir ve genel olarak kendi döneminin tüm aydınlanmacı düşünürlerinin uygun birer sentezini kendi devlet modelleri içerisinde oluşturmuş olabilir. Ancak Rousseau'nun yaptığı bu yorumlar özellikle monarşiyle yönetilen Avrupa devletleri üstünde büyük yankılar uyandırmış olacak ki Avrupa tarihi Fransız İhtilali ve sonrası monarşi ile yönetilen ülkelerde karşılaşılan birçok ulusalcı ayaklanmalar görmüştür. Ancak çoğu Avrupa devleti gerçek anlamda 20. yüzyıldaki dünya savaşları sonrası siyasi yönetim modeli üzerinde ortak bir biçimde modernleşebilmiştir. Bunun sebebi ise monarşinin binlerce yıllardır Avrupa için en ortak yönetim biçimi olması ve köklerini çok derine salmasıdır. Monarşi yönetiminin savaş yanlısı olmaya açık olduğu ve bu savaşların zaman geçtikçe yıkıcı etkisinin çok fazla arttığı gözlemlenince, Rousseau gibi düşünürlerin yüzyıllar önce belirttiği fikirler uygulamaya gerçek anlamda yayılabilmiş ve demokratikleşme süreci önem kazanmıştır.

Rousseau'nun ideal yönetime dair yaptığı yorumlar aslında onun ilkel yaşama düzenine olan özlemini de kanıtlar niteliktedir. Çünkü monarşiyi en kötü yönetim biçimi olarak belirlemişken, bunun büyük devletlere uygun olduğunu belirtmekle aslında bir nevi devletlerin büyümesini eleştirmektedir. Küçük olan devletlere daha ideal bir yönetim biçimi olan demokrasiyi uygun görmesi, uygulanabilirliği haricinde ilkel yaşama döneminin en büyük olasılığını bu küçük devletlerde görmüş olması olarak yorumlanabilir. Bu sebeple devletlerin anayasalarının halkın kararıyla istediği zaman değiştirilebileceğini ve hatta artık ihtiyaç duyulmadığı halde kaldırılabileceğini de sözlerine ekler (Rousseau, 2016: 147). Rousseau'nun aslında bu düşüncesinde bahsettiği durum devlet yapısını insansı bir bütüne benzetmesidir. İnsan her nasıl doğumuyla beraber ölüme doğru bir yolculuğa başlıyorsa devlet içinde aynı şey geçerli olmaktadır. Aynı zamanda artık işlevi olmayan veya kullanılmayan bir organ nasıl insanın kendi rızasıyla vücudundan alınıyorsa, devlet kurumları içinde benzer ameliyat mümkündür. Her devlet elbet bir gün sona erecektir ancak kendine gerekli ameliyatları yapan devletlerin ömrü diğer devletlere göre çok daha uzun olacaktır (Rousseau, 2016: 146).

III. Özel Mülkiyet Kavramı

Rousseau'ya göre, biri çıkıp da bir toprak parçasının etrafını çevirip burası benim dediğinde ve kendisine inananak insanları bulduğunda, bir başka

deyişle mülkiyetin ortaya çıkışıyla, toplum doğa durumunu sonlandırarak kendi istediğini yapmakta direnmiştir. Rousseau modern toplumlardaki insanların mülkiyet isteklerinin ve bu doğrultuda ortaya çıkan bencil hırslarının, ilkel toplumdaki insanlarda doğal halde bulunan iyilik gibi duyguları bastırıldığını ve bunun sonucu olarak modern toplumun bencil, birbiriyle çatışan ve sadece kendi çıkarları için yaşayan bir topluluğa dönüştüğünü ileri sürmüştür. İnsanların bu bencil mücadelesi o kadar büyük boyutlara ulaşmıştır ki dünyada savaşlar hiçbir zaman eksik olmamış, bu sebeple büyük bir güvenlik sorunu ortaya çıkmıştır (Arslanel & Eryücel, 2011: 13-14). Daha önce de belirtildiği gibi insanın doğuştan hayatta kalma özgürlüğü hakkı artık tehlike altındadır. İşte tam bu noktada Rousseau bu özgürlüğü tekrardan güvence altına alabilmek için insanların kontrata yani sözleşmeye başvurduğunu belirtmektedir. Rousseau her ne kadar mülkiyet hakkındaki düşüncelerini sözleşmesine dayandırsa da bu konuda ayrıntılı kuramsal bir perspektif ortaya koyamamıştır. Bununla birlikte, mülkiyetin meşruluğunu üç koşula dayandırmıştır:

“Sözleşme oluştuktan sonra açığa çıkan gerçek mülkiyet hakkının üç koşulu vardır. Bunlar; ilkin, söz konusu arazide o zamana kadar kimse yaşamamış olması, ikinci olarak, sadece geçimlik bir arazinin olması, ama daha fazlası değil, üçüncü olarak, arazinin işgal edilmiş olması ve bu arazinin ekilip biçiliyor olması, bir başka deyişle emek olması gerekli ki bu başka yasal kanıtların yokluğu halinde, mülkiyet hakkının tek işaretidir. Ancak Rousseau kolektivist bir yaklaşımdan ziyade özel mülkiyete izin vermekle beraber ...yurttaşların sınırlı olarak özel mülkiyet sahibi olmalarını onaylar” (Dent, 2000: 250; akt. Çakmakkaya, 2017).

-73-

Görüldüğü üzere Rousseau burada tamamen eşitlikçi bir mülkiyet kavramını savunmamaktadır. Özel mülkiyet kavramının eğer belli koşullar sağlanırsa her insan için geçerli olabileceğini belirtmektedir. Başka bir ifadeyle özel mülkiyet kavramının eğer belli koşullar sağlanırsa her insan için geçerli olabileceğini belirtmektedir. Rousseau'nun mülkiyet konusunda aldığı temel ölçüm, genel ve özel irade problemlerine dairdir. Özel mülkiyet özel irade bazlı bir durum ortaya koyup genel iradeyi karşısına alıyor gibi gözükmektedir. Eğer genel irade bir yurttaşlık görevi olarak 'özel mülkiyet' kavramını onaylıyorsa bu durum bir engel teşkil etmemektedir. Çünkü genel irade mülkiyetin eşit paylaşımının bir güvencesidir. Kısacası bireylerin kendi toprakları ve yabancı objeler üzerindeki hakları 'egemenin' yetkisi ve karar alması dahilindedir (Bertram, 2016).

Bu düşüncesi aslında günümüz modern ekonomi modellerinden biri olan 'Karma Ekonomi' modeline atıfta bulunur niteliktedir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, Avrupa sosyal demokrasisi bu ekonomik modelle ilişkilendirildi. Bu çerçevede, değişen derecelerde kamu hizmetleri ve temel hizmetler hükümet tarafından sağlanmakta ve devlet faaliyetleri genellikle kamu malları ve evrensel yurttaşlık gereksinimlerini karşılamaktaydı. Devlet faaliyetinin kamu malları ve hizmetlerinin yanı sıra mülkiyet haklarını korumak ve sözleşmeleri uygulamak için altyapı ve yasal çerçeve sağlamaktaydı.

Elbette ki Rousseau'nun belirttiğine benzer genel iradenin istediklerini istisnasız bir biçimde piyasaya ve ekonomiye tam anlamda yansıtacak bir ekonomik model uygulamada mümkün gözükmemektedir. Ancak her devletin genel iradesinin yetkide olduğu bir sistemde 'karma ekonomi' modeli, devlet müdahalesi ve özel sermayenin bir arada olduğu bir sistem olduğu için, her devletin kendine ve topluma yani 'iradenin' ihtiyaçlarına göre esnetilebileceği ve bu yönde ekonomik politikalar uygulanabileceği en uygun model olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle bu ekonomi modelinin, sosyal demokrasi ile yönetilen devletlerde oldukça başarılı, eşitlikçi ve halkın refahını arttıran bir karma model olarak karşımıza çıktığı düşünülürse, Rousseau'nun daha önce de belirtilen 'mülkiyet üzerine olan eşit haklar' önerisi çerçevesine benzer bir yapı oluşturulabileceği yorumu yapılabilir. Burada uygulanması gereken en önemli unsur genel iradeye uygun karışımı ve yolu belirlemektir (Quiggin, 2012).

Sonuç

Rousseau'nun etkisi sadece siyasi alanda değil, toplumsal, kültürel, hukuki ve sanat alanlarında da büyük anlamda gözlemlenebilir bir oluşum yaratmıştır. Bu anlamda 'Toplum Sözleşmesi' isimli eseri aslında onun uzmanlık seviyesinde sayılabilecek bir katkısıyken, bu seviyelere gelene kadar yukarıda belirtilen alanlar hakkında yazmış olduğu birçok eser daha mevcuttur. 'Bilimler ve Sanatlar üzerine Söylev' isimli eserinde adından anlaşılacağı üzere bilimi ve sanatın gelişimi üzerine yaptığı yorumlar, 'Emile' isimli eserinde modern anlamda ilk çocuk yetiştirme içerikli kitabı yazmış olması, 'Dillerin Kökeni Üstüne Deneme' adlı eserinde de dilbilim dalına büyük katkılarda bulunmuş olması, onun çağdaşı diğer düşünürlerle birlikte birçok alanda moderniteye düşünsel anlamda katkı sağlamıştır. Bu araştırmanın genelinde ise bu modernleşmenin siyasi ve ulus-devlet kısmı daha çok ön plana alındığı için 'Toplum Sözleşmesi' isimli eserinden yola çıkılmıştır.

Fransız İhtilali'nin mottosu olan 'eşitlik, özgürlük, kardeşlik' kavramlarının tüm Avrupa tarafından benimsenmesi ve 19. Yüzyıl devrimleriyle birlikte işçi haklarının ve çalışma şartlarının modernleşmesi ve Avrupa devletlerinin ve halklarının gittikçe gelişen bir demokratik silüet kazanması, Aydınlanma Felsefesi'nin temelini oluşturduğu bir süreçtir. Günümüz Avrupası'nda anayasal eşitlik, demokrasi, özgür irade ve mülkiyet gibi alanlardaki hukuki siyasi ve toplumsal normları ve işleyişlerin modern anlamda şekillenmesine en çok katkıda bulunan düşünürlerden biri de Jean-Jacques Rousseau olmuştur.

Ulus-devlet baz alındığında ise çalışmada yer verilen modern ulus-devlete ilişkin ana olgular doğrultusunda Rousseau, genel irade kavramını ortaya atarak günümüzdeki halk ve ulus egemenliğine dayalı yönetim sisteminin temellerini atmıştır. Egemen olan, halktır. Bu egemenlik, hiçe sayılsa bile, devredilemez ve hiç kimseye aktarılamaz durumdadır. Her birey, kimi zaman egemenliğin bir parçası, kimi zaman da yurttaşı olarak, yasayı koymakta ve ona itaat etmektedir. Çalışmada belirtilen ve analizi yapılan özgürlük-kölelik, ulus-devlet, egemenlik, mülkiyet kavramları ve toplumsal sözleşmeye sadakat modern ulus devlet oluşumunun basamaklarını belirlemektedir. Rousseau'nun çalışmadaki düşünceleri göz önüne alındığında bu basamakları doğru bir şekilde çıkmayı başaran uluslar, ömrü en uzun olan uluslar olacaklardır.

Kaynakça

- Açıkmeşe A. Sinem (2003). "Avrupa Birliği'nde Demokratik Meşruiyet Sorunu", Cilt: 2(4), s. 23-45. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/847863> Erişim: 01.12.2021
- Akdemir, Ferhat (2010). "Aydınlanma ve Modernitenin Romantik Eleştirmeni: Jean Jacques Rousseau". Ekev Akademi Dergisi, 44. sayı, s.61-72. <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423878053.pdf/> Erişim: 30.11.2020.
- Arslanel, Nazan M. & Eryücel, Ertuğrul (2011). "Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri". Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt: 15 (2.), s. 1-20. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/32255> Erişim: 08.01.2021
- Bertram, Christopher. (2017). "Jean Jacques Rousseau". Stanford Encyclopedia of Philosophy. <https://plato.stanford.edu/entries/rousseau/> Erişim: 10.01.2021
- Constitutional Rights Foundation. (2004). "Hobbes, Locke, Montesquieu, and Rousseau on Government". <https://www.crf-usa.org/bill-of-rights-in-action/bria-20-2-c-hobbes-locke-montesquieu-and-rousseau-on-government.html#:~:text=Rousseau%20argued%20that%20the%20general,state%20like%20his%20native%20Geneva.> Erişim: 29.11.2020
- Çakmakkaya, Eda (2017). "Özel Mülkiyet Bağlamında Özgürlük Sorununa Bir Bakış: Locke ve Rousseau'da Köle-Efendi İlişkisi". Dört Öge, Yıl 4, Sayı 8. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/567760> Erişim: 08.01.2021
- Çınar, U. Meral (2017). "Rousseau ve Kant ile Avrupa'da Kalıcı Barışa ve Avrupa Birliği'ne Dair". Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, cilt: 16 (1.), s. 61-80. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/847175> Erişim: 28.11.2020
- Gøbel, Erik (2011). "Danish Shipping Along the Triangular Route, 1671-1802: Voyages and conditions on board" *Scandinavian Journal of History*. 36 (2), s.135-155
- Kalfa, Ceren & Ataay, Faruk. "Rousseau ve Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı". *Alternatif Politika*, cilt: 7, Sayı: 3, Ekim 2015, s. 457-489 https://alternatifpolitika.com/site/dosyalar/arsiv/21-Ekim-2015/4.kalfa_ataay_rousseau.pdf Erişim: 01.12.2020
- Lesaffer, Randall (2014). "The Peace of Utrecht and the Balance of Power". *Oxford Public International Law*. <https://opil.ouplaw.com/page/371> Erişim: 01.12.2021
- Ortaylı, İlber (2008). *Avrupa ve Biz*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Orwin, Clifford & Tarcov, Nathan & Furet, François (1997). "The Legacy of Rousseau". Chicago: University of Chicago Press.
- Özer, Ferda (2021). "Avrupa Birliği'nde Demokrasi Açığı Tartışmaları". Konferans: Ulusaldan Küresele: Popülizm, Demokrasi, Güvenlik. Işık Üniversitesi Yayınları. s. 82-87 https://www.researchgate.net/publication/349054247_Avrupa_Birligi%27nde_Demokrasi_Acigi_Tartismalari Erişim : 01.12.2021
- Öztürk, Armağan (2020). "Egemenliğin Cumhuriyetçi Yapı Sökümü: Machiavelli, Rousseau ve Ulus Devlet". *Muhafazâkar Düşünce*, Yıl: 16 (58). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1213571> Erişim: 01.12.2021
- Patton, Steven (2019). "The Peace of Westphalia and it Affects on International Relations, Diplomacy and Foreign Policy". *The Histories*. https://digitalcommons.lasalle.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1146&context=the_histories Erişim: 30.11.2021
- Quiggin, John. (2010). *Zombie Economics: How Dead Ideas Still Walk among Us* (REV-Revised). Princeton University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt7rg7m>
- Rousseau, J. Jean (2016). *Toplum Sözleşmesi* (Çev. A. Şanlısay). İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.

- Silier, Yıldız. "Marx ve Rousseau: Eşitsizlik ve Özgürlük". Doğu Batı Sayı: 55, Kasım, Aralık, Ocak 2010-II, s. 139-154 https://academics.boun.edu.tr/yildiz.silier/sites/yildiz.silier/files/inline-files/MarxveRousseauDoguBatiz2010_0.PDF Erişim: 30.11.2020
- Stevenson K. Douglas (1987). *American Life and Institutions*. Stuttgart (Almanya) s. 34.
- Suna, Merve & Özcan, Özel (2019). "Westphalian Devletler Sistemi ve Modernleşmenin Geleneksel Dünyanın Büyük Güçleri Olan İmparatorluklara Etkisi". *JEBPİRİ* 5(1), s. 49-62. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/843945> Erişim: 01.12.2021
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. "Birleşik Krallık'ın Siyasi Görünümü". <http://www.mfa.gov.tr/ingiltere-siyasi-gorunumu.tr.mfa> Erişim: 29.11.2020
- University of Cambridge (2013). "How the Westminster Parliamentary System was exported around the World". <https://www.cam.ac.uk/research/features/how-the-westminster-parliamentary-system-was-exported-around-the-world> Erişim: 29.11.2021
- Zabunoğlu Gökçe H. (2018). "Günümüzde Ulus-Devlet". *ERÜHFD, Cilt 13 (1)*. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/475599> Erişim: 01.12.2021